

Н.М. Бісик,

Інноваційні технології у вихованні культури взаємин старших підлітків

Подуються форми організації процесу виховання культури взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності. Розкрито зміст та види діяльності підлітків на заняттях факультативного курсу.

Сучасний рівень культури міжособистісних взаємин підлітків відстає від реальних потреб суспільства, яке ставить перед кожним своїм громадянином вимогу дотримання норм загальнолюдської моралі, шанобливого та поважного ставлення до прав і свобод іншої особистості, високого вміння міжособистісної взаємодії, здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушенням, бездуховності, породженим реаліями нашого життя.

Як свідчать дослідження сучасних педагогів і психологів (Л.Анн, І.Літяги, І.Мезері, Л.Орбан-Лембрик, М.Сисун, В.Штифурак), недотримання особистістю культури у взаєминах з іншими, або ж будь-які порушення взаємин, викликають у неї стан тривожності, відчуття дискомфорту, незахищеності, породжують конфліктність. Поняття „культура міжособистісних взаємин”, яке віддзеркалює найбільш конструктивні, ефективні форми людської взаємодії, у наукових дослідженнях останнього часу займає одне із центральних місць, оскільки характеризує здатність індивіда адаптуватися до вимог соціуму, встановлювати продуктивні взаємини з іншими, виявляти творчість, оригінальність, пластичність у ситуаціях взаємин.

Дослідження психологів і педагогів (В.Білоусової, О.Бодальова, М.Вейта, В.Куніциної, В.М'ясищева, С.Рубінштейна) підтверджують, що джерелом розвитку особистості є діяльність, а також відносини, які складаються на їх основі. У вихованні культури міжособистісних взаємин важливо, щоб набуті знання знаходили своє реальне виявлення у повсякденній поведінці старших підлітків. Для цього слід включити підлітків у таку діяльність, яка вимагала б від них прояву організаторських умінь і здібностей, гуманної поведінки, творчості у взаєминах, урахування інтересів і потреб іншої людини, створювала б можливості альтернативи вибору тих чи інших форм взаємодії. Широкі резерви для організації такої діяльності підлітків відкриває позаурочна робота. Можливості позаурочної діяльності у вихованні особистості обґрунтовано в роботах В. Білоусової, К.Дорошенко, Л.Єфімової, Н.Заячківської, Т.Зюзіної, І.Кравченко, Т.Люріної, Л.Сологуб, О.Столярєнко, Н.Хамської. На створення технологій, в основі яких особистість як суб'єкт виховної діяльності, скеровують свій пошук дослідники В.Бучківська, А.Вірковський, В.Єремєєва, В.Оржеховська, Г.Селевко, Н.Яковець, ін.

Мета статті полягає у окресленні деяких інноваційних форм організації процесу виховання культури взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності. Завдання статті: виділити протиріччя, які зумовили потребу створення технології виховання культури міжособистісних взаємин старших підлітків; визначити потребу та стан включення підлітків у позаурочну діяльність; показати можливості факультативного курсу у вихованні культури міжособистісних взаємин підлітків.

Проведене експериментальне дослідження дало підстави для висновку про недостатню сформованість у старших підлітків культури міжособистісних взаємин, а також сприяло виявленню протиріч розвитку культури взаємин: між потребою суспільства у високорозвинених, комунікабельних, пластичних, творчих, із високим рівнем культури особистостях, здатних реалізувати себе у будь-якій сфері ділових взаємин, та недостатнім рівнем розробки методик вивчення, технологій формування культури міжособистісних взаємин; між вимогами сучасного суспільства до вияву культури взаємин у діловій і особистій сфері та відсутністю знань й умінь міжособистісної взаємодії; між потребою старших підлітків у особистісному самоствердженні, самовираженні та нездатністю зробити це позитивними способами; між потребою у теплих, змістовних взаєминах із оточуючими і труднощами у

виборі адекватної поведінки; між потребою у інтимно-особистісному спілкуванні з однолітками та обмеженістю таких контактів; між потребою у психологічній безпеці, у переживанні радісного настрою та відсутністю позитивного соціально-психологічного клімату в підлітковому колективі; між прагненням установлювати гетеросоціальні контакти та відсутністю умінь практикувати моделі взаємин із протилежною статтю; між потребою підлітків у творчій, активній діяльності та традиційними засадами організації виховного процесу; між потребою підлітків у розширенні знань та вмінь із етики взаємин та відсутністю відповідних особистісно орієнтованих технологій їх формування.

Виділені протиріччя вимагають теоретичного обґрунтування та практичного створення технології виховання культури міжособистісних взаємин старших підлітків.

У процесі формування культури міжособистісних взаємин можна виділити дві сторони: 1) оволодіння особистістю нормативно-регулятивним аспектом взаємин: формування уявлень про принципи побудови взаємин, механізми взаємодії; знання стандартів, еталонів, правил, які регламентують людські взаємини; 2) оволодіння особистістю процесуальними аспектами взаємодії: розвиток здатності до співпереживання, вміння адекватно емоційно відгукуватися на поведінку оточуючих: здатність оцінити суб'єкта взаємин і ситуацію, оволодіння різними конкретними навичками побудови взаємин [2: 128].

Процес осмислення сутності культури міжособистісних взаємин йде від сприйняття емоційно – чуттєвої привабливості культури взаємин, визнання цінності кожної особистості, бажання і потреби власного удосконалення. Найперше, у підлітків слід сформувати потребу в удосконаленні своєї поведінки, в опануванні механізмами культури взаємин. Така потреба, з психологічної точки зору, зазначає І.Харламов, виникає тоді, коли учень переживає внутрішнє протиріччя між тим, яким він є, і тим, яким хоче бути у відповідній сфері поведінки і діяльності [4: 57].

Щоб збудити назване протиріччя, потрібно створити певні педагогічні умови і ситуації. До таких, зокрема, віднесемо: аналіз підлітками спільно з педагогом власної поведінки та особливостей своєї особистості, які визначають їхню поведінку у взаєминах із іншими; виявлення недоліків у своїй поведінці; аналіз причин своєї рольової позиції у системі взаємин класу; пробудження бажання і прагнення у необхідності засвоєння знань, в опануванні вмінь та навичок із метою застосування їх у повсякденних взаєминах.

Розгортання процесу формування культури міжособистісних взаємин повинно передбачати звернення підлітка на самого себе. Його варто навчити осмислювати свої спонуки, передбачати наслідки власних дій та вчинків для себе та інших людей, узгоджувати цілі власної поведінки із засобами їх досягнення. Саме тому ми розуміємо процес формування культури міжособистісних взаємин не як засвоєння норм, правил взаємин, зовнішніх вимог поведінки, а як осмислення та засвоєння особистістю власних можливостей, розвиток її здібностей до спілкування, усунення особистісних чинників, які перешкоджають побудові взаємин із іншими та озброєння необхідними знаннями і вміннями. Підлітковий вік у цьому відношенні є досить сприятливим, розвиток самосвідомості підлітка створює можливості для самоаналізу, самооцінювання, співвіднесення ним власної поведінки із соціально схвалюваними зразками.

Не менш значимим компонентом процесу виховання культури міжособистісних взаємин старших підлітків, на наш погляд, є включення їх у діяльність по осмисленню певних моральних понять, цінностей, формування власної оцінки моральних явищ. Можливості для здійснення такої діяльності має організація диспутів, етичних студій, філософських столів, вільних розмірковувань типу есе тощо.

Принципового значення для формування культури взаємин старших підлітків ми надаємо також спеціально організованій діяльності підлітків. Вона повинна бути багатопланою, мати можливості для самоствердження, самореалізації особистісного потенціалу підлітків, прояву їх цінності, морального вибору, залежності результату діяльності від зусиль кожної дитини, сприяти виробленню у підлітків відповідних навичок і звичок поведінки, які у підсумку визначають результативність виховної роботи. Наголосимо, що діяльність щодо формування культури взаємин повинна мати системний характер, не обмежуватися разовими виховними заходами, має здійснюватися протягом тривалого часу. Особливі перспективи для виховання культури взаємин має організація спільної взаємодії підлітків, у якій реально перетинаються різні характери дітей і яка служить критерієм оцінки моральності підлітка у взаєминах із

іншими. Спільна діяльність, вказує І.Бех, є „реальною основою і спонукою морального удосконалення індивіда” [1: 48].

Як було зазначено, формування культури міжособистісних взаємин передбачає одночасний вплив на свідомість підлітка та включення його у діяльність. Н.Щуркова підкреслює, що у процесі спільної різнобічної діяльності, в якій школяр взаємодіє з іншими людьми, відбувається оснащення школяра етичним досвідом; набуваються відповідні етичні уміння; формуються стійкі реактивні риси, які складають характер людини; породжується структура особистісних цінностей, у системі яких Людина як цінність займає ієрархічно більш високе місце; формується усвідомлене ставлення школяра до себе як Людини, набувається відчуття самоцінності [5: 19].

Важливою умовою розвитку культури взаємин старших підлітків є включення їх у різнобічну діяльність, задоволення у ній потреб підлітка у самоствердженні, самовираженні. Проте, як свідчить наш досвід, існує протиріччя між потребою включення у діяльність підлітків і відсутністю реального поля діяльності. Аналіз стану виховної роботи у загальноосвітніх школах свідчить про недостатнє залучення старших підлітків до спільної різнобічної діяльності. Участь школярів у позаурочних колективних справах носить епізодичний характер: для хлопчиків це переважно спортивні змагання, для дівчат – підготовка до шкільних свят. Постійно і досить часто беруть участь у позаурочних заходах 29,3% опитаних; не досить часто, рідко – 50%, не беруть участі – 15, 5% підлітків. Із кількості опитаних лише 8,6% підлітків не бажають брати участь у спільній діяльності з учнями класу і 77, 5% хочуть бути включеними у спільні справи із однокласниками.

Звернення до практики свідчить також і про те, що в школі превалує такий підхід до організації позаурочної діяльності, коли виховні справи нав'язуються вчителем; дитина є виконавцем запланованих заходів, а не ініціатором, співторцем, вона позбавлена можливості приймати власні рішення. Проведення заходів не супроводжується оцінкою, аналізом підлітками своїх успіхів чи невдач, не всі мають можливості для власного самовираження, самоутвердження у певній діяльності, в той час як позаурочна діяльність є вагомим чинником формування культури особистості підлітка, виховання позитивного ставлення до себе, до інших, розвитку його індивідуальності, породження і утвердження почуття самоцінності, значимості, формування поважного ставлення до нього однолітків. Умовою розвитку особистості у різних видах позаурочної діяльності є її активність, здатність до свідомого, цілеспрямованого, планомірного перетворення себе, оскільки людська культура, наголошує А.Лосев, є „свідома робота духу над своїм власним удосконаленням” [3: 314].

Позаурочна діяльність із виховання культури міжособистісних взаємин спрямована на закріплення, поглиблення знань, застосування їх на практиці, вироблення умінь і навичок ефективної взаємодії, розвиток навичок спілкування. Вважаємо, що процес формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності набуде більшої ефективності за умови організації спеціального навчання; участі підлітків у різноманітних гуртках, клубах за інтересами; залучення старших підлітків до різних видів пізнавально-перетворювальної, ціннісно-орієнтаційної, організаторської, комунікативної, спортивної, суспільно-корисної діяльності; активізації участі підлітків у позаурочній діяльності як основи їх самореалізації і самоствердження.

З метою формування культури міжособистісних взаємин ми розробили експериментальну програму з урахуванням вікових та психологічних особливостей підлітків, відповідно до їх потреб і бажань. Ця програма реалізовувалась шляхом упровадження активних методів навчання та виховання. Дослідно-експериментальна робота показує, що розвитку культури міжособистісних взаємин старших підлітків сприяє використання технологій, які передбачають одночасний розвиток когнітивного аспекту взаємин та формування емоційно-вольової і практично-діяльної сфер. Спеціально підібрані форми діяльності (тренінги, етичні студії, етичний театр, ділові та рольові ігри, клуби, гуртки, факультативи, ін.) надають можливості для виявлення ініціативи та активності підлітків і через мотиваційні чинники призводять до засвоєння підлітками досвіду етичної взаємодії. Завдяки рефлексії такий досвід стає внутрішнім надбанням особистості і виступає регулятором поведінки дитини у ситуаціях взаємин.

Серед форм роботи, що сприяють налагодженню міжособистісних взаємин підлітків, особливу роль відіграє реалізація спеціального факультативного курсу. При належній організації та відповідному теоретичному і методичному забезпеченні заняття стають основою, на якій базуються інші позаурочні форми роботи, утворюючи струнку систему оптимізації міжособистісних взаємин старших підлітків. Запропонована програма факультативного курсу „Культура взаємин – основа життєвого успіху молодої людини” побудована з урахуванням досвіду етичного виховання та вимог сьогодення. Вивчення курсу спрямоване на формування знань, умінь і навичок культури міжособистісних взаємин, виховання особистісних якостей учнів, їхніх переконань, мотивів, ціннісних орієнтацій, толерантності у людських взаєминах; вироблення умінь будувати на морально-правових засадах свої взаємини з іншими. У структурі занять теоретичні відомості та практичні вправи, тести, ігри, методики вивчення підлітками особливостей своєї особистості, складання самохарактеристик, самопрезентації, вироблення правил, кодексів, законів, тобто такі види робіт, які забезпечують практичну реалізацію теоретичних відомостей та оволодіння необхідними вміннями.

До змісту занять ми включили також наступні види робіт: *розв’язування життєвих ситуацій* із проблем міжособистісного спілкування (моделювання проблемних ситуацій, спостереження за взаєминами інших, аналіз ситуацій власних взаємин із іншими), вони сприяють розвитку аналітичних умінь, оцінки власної поведінки, виробленню ефективної стратегії взаємодії; *застосування системи навчально-рольових (ділових) ігор*: дискусії, учнівські наради, симпозіуми, семінари, етичні суди тощо. Гра дозволяє діагностувати стан підлітків, навчати їх творчій взаємодії, вчити розробляти і будувати концепції взаємин, уживатися в різні ситуації та рольові позиції; аналізувати і знаходити вихід із проблемних ситуацій; набувати навичок взаємодії з групою і в групі; розвиває почуття спільності, єдності, відповідальності, формує навички етичної взаємодії. Застосовували систему спеціальних *вправ на самоаналіз, самоусвідомлення* підлітками своєї особистості; *вправи-з’ясування проблеми*: мозковий штурм, есе, нариси, „Акваріум”; *творчі лабораторії*: вироблення кодексів, декларацій, складання різного роду карт, правил тощо; *вправи-тренінги*, які дозволяють виробити певні навички взаємодії з іншими людьми, самоконтролю своїх емоцій, станів, поведінки. У ході активної взаємодії з однолітками учні навчаються відчувати і розуміти їх, визнавати їх право на унікальність, неповторність, формується позитивне ставлення до них. Групова творча діяльність гуманізує взаємини підлітків, збагачує їхній досвід у засвоєнні правил ефективної взаємодії, навчає толерантності, поваги, визнання самоцінності іншої особистості.

Обов’язковими умовами проведення занять є: атмосфера психологічного комфорту і розкутості; особистісно орієнтований підхід; включення дітей у творчий процес заняття; спонукання підлітків до самостійних пошуків нестандартних способів розв’язання проблем, які виникають у взаєминах із іншими; створення ситуації успіху для кожної дитини.

Дослідно-експериментальна робота засвідчує, що ефективність виховання культури міжособистісних взаємин старших підлітків забезпечується завдяки включенню підлітків у особистісно значущу різноманітну діяльність спільно зі своїм класом та за умови вироблення позитивної мотивації у підлітків щодо цієї діяльності та щодо тих зразків взаємин, які в ній закріплюються. У нашому дослідженні цій меті слугували наступні види діяльності старших підлітків: прибирання лісопаркової зони, розчищення лісового джерела, насадження дерев (корисні справи „Лісове джерело”, „Шкільний сад”, „Галявина затишку”); „Створення затишку в малому світі” (приміщення класу, школи, подвір’я); діяльність щодо організації відпочинку молодших школярів: виховні години, казки-інсценівки, походи, ігри; День самоврядування; створення галереї – виставки „Живий портрет”; журналістське розслідування „З прихованою камерою”; велопробіг „Дорогами бойової слави”; веселі посиденьки „Класна сімейка” тощо. Особистісно значуща спільна діяльність сприяє формуванню стійких переконань, дисциплінує підлітків, розвиває ініціативу, творчість, впливає на розвиток почуттів, характеру, формує комунікативні здібності, підвищує рівень особистісної культури. Діти засвоюють норми співжиття, співпраці, вчать розв’язувати життєві завдання у ході спільної діяльності, регулювати свої емоції, корегувати поведінку.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що процес формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків передбачає підбір таких форм і методів, які б уможливили одночасний вплив на свідомість і практичну діяльність школярів; звернення до життєвого

досвіду підлітків та реальних ситуацій взаємин; організацію їх спільної діяльності як критерію оцінки рівня їх моральності у взаєминах. Вагомого значення набуває реалізація спеціального факультативного курсу як основи для утворення стрункої системи різних форм позаурочної діяльності, які в комплексі слугують для розв'язання завдання оптимізації взаємин у підлітковому колективі. Серед таких клуби, студії, етичний театр, соціодрама, гуртки, симпозіуми, конференції тощо, виховні можливості яких буде схарактеризовано у наступних роботах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех И.Д. Нравственность личности: стратегия становления. – Ровно, редакционно-издательский отдел управления по печати, 1991. – 146 с.
2. Культура межличностного общения // Культура жизни личности (Проблемы теории и методологии социал. - психол. исслед.) / Л.В. Сохань, В.А.Тихонович, Е.А. Донченко и др.; Отв. ред. Л.В. Сохань, В.А.Тихонович; АН УССР. Ин-т философии. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 122-130.
3. Лосев А.Ф. Дерзание духа. – М.: Политиздат, 1988. – 366 с.
4. Харламов И.Ф. Формирование личностных качеств в процессе воспитания // Педагогика. - 2003. - № 3. – С. 52-59.
5. Щуркова Н.Е. Этика школьной жизни. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 192 с.